

 सत्यमेव जयते	દાખલ કર્યાની તારીખ	૧૧/૧૧/૨૦૨૪		
	રજુ. કર્યાની તારીખ	૧૧/૧૧/૨૦૨૪		
	ફેસલ કર્યાની તારીખ	૦૧/૦૬/૨૦૨૬		
	સમયગાળો	વર્ષ	માસ	દિવસ
		૦૧	૦૬	૨૧

મે. બીજા એડી.સિની. સિવિલ જજ અને એડી ચીફ જ્યુ.મેજી.શ્રીની કોર્ટમાં
મું.જામનગર

ફોજદારી કેસ નં. ૧૧૨૬૯/૨૦૨૪
આંક:-

ફરીયાદી :- હરિન પ્રદીપભાઈ નંદા
ઉ.વ. ૩૧, ધંધો- વેપાર
રહે. મુન વિડીયો સામે, અંજલી ન્યુઝ પાસે,
પવન ચક્કી, કિશાન ચોક, જામનગર

વિરુદ્ધ

આરોપી :- ભરત અરવિંદભાઈ નંદા
ઉ.વ. ૩૭, ધંધો-વેપાર,
રહે. ઓસવાલ સ્કુલની સામેની શેરીમાં,
વિમલનાથ એપાર્ટમેન્ટની સામે,
જપ દિગ્વીજય પ્લોટ, જામનગર

ગુનો :- ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮ અન્વયે

ફરીયાદ પક્ષે :- વિ. વકીલ શ્રી બી.એલ.ઝાલા

આરોપી પક્ષે :- વિ. વકીલ શ્રી વિ.વાય.જાની

–:ચુકાદો:–

(૧) ફરીયાદપક્ષના કેસની ટુંકમાં હકીકત :–

ફરીયાદપક્ષના કેસની ટુંકમાં વિગત હકીકત એવી છે કે, આ કામના ફરીયાદી અને આરોપી એકબીજાને ઓળખતા હોય અને મિત્રતાના સંબંધ હોય, આ કામના આરોપીને નાણાંની જરૂરિયાત ઉપસ્થિત થતા ફરીયાદીએ આરોપીને રૂ. ૧,૮૦,૦૦૦/–(અંકે રૂપિયા એક લાખ એસી હજાર પુરા) હાથઉછીના આપેલ. આ કામના આરોપીએ તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે ભારતીય સ્ટેટ બેંક, દિગ્વીજય પ્લોટ શાખા, જામનગરનો ચેક નં.૧૨૭૧૨૭ તા.૦૧/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજનો ફરીયાદીને આપેલ, જે ચેક ફરીયાદીએ તેઓની ભારતીય સ્ટેટ બેંક, દિગ્વીજય પ્લોટ શાખા, જામનગરમાં જમા કરાવતાં સદર ચેક તા.૧૪/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ. જેની જાણ ફરીયાદીને થતાં ફરીયાદીએ તેઓના વિ.વ.શ્રી મારફતે આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૬/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટ એ.ડી. થી ચેક પરત ફર્યા અંગેની તથા ચેકમાં જણાવેલ નાણાં ચુકવી આપવા માટે માંગણા નોટીસ મોકલેલી, જે નોટીશ આરોપીને તા.૧૭/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ બજી ગયેલ છે. આમ, આ કામના આરોપીએ માંગણા નોટીસમાં જણાવ્યા મુજબ ચેકની રકમ નિર્ધારિત કરેલ સમયમર્યાદામાં ફરીયાદીને ન ચુકવી આરોપીએ ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ-૧૮૮૧ (કે જેને હવે પછીથી ટુંકમાં "અધિનિયમ, ૧૮૮૧" તરીકે સંબોધેલ છે) ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુનો આચરેલ હોય તા.૧૧/૧૧/૨૦૨૪ ના રોજ ફરીયાદીએ આરોપી વિરૂધ્ધ લેખીત ફરીયાદ અત્રેની અદાલત સમક્ષ રજુ કરેલ છે અને આરોપી વિરૂધ્ધ અધિનિયમ-૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયે શિક્ષાત્મક કાર્યવાહી કરવા વિનંતી કરેલ છે.

(૨) કોર્ટ કાર્યવાહી :-

આ કામે ફરીયાદીની લેખીત ફરીયાદ તા.૧૧/૧૧/૨૦૨૪ ના રોજ દાખલ થતાં અદાલત દ્વારા ફરીયાદીની ફરીયાદ સંદર્ભે વેરીફિકેશન નોંધ્યા બાદ અધિનિયમ-૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાનું સંજ્ઞાન લઈ ભારતીય નાગરીક સુરક્ષા સંહિતા, ૨૦૨૩ (કે જેને હવે પછીથી ટુંકમાં "સંહિતા, ૨૦૨૩" તરીકે સંબોધેલ છે) ની કલમ-૨૨૭ અન્વયે આરોપી વિરૂદ્ધ અધિનિયમ-૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાના સમન્સ ઈશ્યુ કરતાં આરોપી તેઓના વિ.વકીલશ્રી મારફતે અદાલત સમક્ષ હાજર થયેલ છે. આ અદાલત દ્વારા આરોપીને ફરીયાદપક્ષના આધારભુત પુરાવાની નકલ વિનામુલ્યે આપવામાં આવેલાનું સુનિશ્ચિત કર્યા બાદ આરોપીનું ગુના સંબંધે આંક-૦૭ થી નિવેદન નોંધવામાં આવેલ છે, જે નિવેદનમાં આ કામના આરોપી દ્વારા તેના વિરૂદ્ધના ગુનાનો ઇન્કાર કરવામાં આવેલ છે. આથી સદર કામે આરોપી સામેની ઇન્સાફી કાર્યવાહી આગળ ચલાવવામાં આવેલ છે.

(૩) ફરીયાદપક્ષે રજુ થયેલ પુરાવો:-

આ કામે ફરીયાદપક્ષે આરોપી વિરૂદ્ધ પોતાનો કેસ પુરવાર કરવા માટે નીચે મુજબના મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરવામાં આવેલ છે;

- : મૌખિક પુરાવો :-

નં.	વિગત	આંક
૧.	ફરીયાદી હરિન પ્રદીપભાઈ નંદાની સોગંદનામાંથી જુલાની	૦૫

–: દસ્તાવેજ પુરાવા :–

નં.	વિગત	આંક
૧.	ચેક નં. ૧૨૭૧૨૭ ની અસલ	૧૦
૨.	ચેક નં. ૧૨૭૧૨૭ નો રીટર્ન મેમો અસલ	૧૧
૩.	આરોપીને મોકલાવેલ માંગણા નોટીસની સ્થળપ્રત	૧૨
૪.	આરોપીને માંગણા નોટીસ રજુ.પોસ્ટ એડી. કર્યા અંગેની પહોંચ અસલ	૧૩
૫.	માંગણા નોટીસ બજી ગયા અંગે પોસ્ટખાતાનો ઓનલાઇન ટ્રેકીંગ રીપોર્ટ	૧૪

(૪) ફરીયાદપક્ષે તેઓના કેસના સમર્થનમાં ઉપર મુજબના મૌખિક તથા દસ્તાવેજ પુરાવા રજુ કરેલ છે. ત્યારબાદ ફરીયાદપક્ષે આંક-૨૦ થી કલોઝીંગ પુરસીસ રજુ કરી ફરીયાદપક્ષે પુરાવો બંધ જાહેર કરેલ છે. ત્યારબાદ સદર કામ આરોપીપક્ષના વિશેષ નિવેદન ઉપર રાખવામાં આવેલ. આ કામના આરોપી દ્વારા તેઓના વિશેષ નિવેદન દરમિયાન એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, આ હાલના ચેક પુરતો અને તે રકમનો કોઈ જ વ્યવહાર નથી અને ચેક ખોટી રીતે વટાવેલ છે. વિશેષમાં જણાવેલ છે કે, તેઓને બચાવના સાહેદ તપાસવા નથી અને સોગંદ ઉપર જુબાની આપવી નથી.

(૫) સદર કામે આરોપીપક્ષે કોઈ મૌખિક કે દસ્તાવેજ પુરાવો રજુ કરવામાં આવેલ નથી.

(૬) સદર કામે ફરીયાદપક્ષે વિ.વ.શ્રી દ્વારા આંક-૨૨ થી લેખીત દલીલો રજુ કરવામાં આવેલ છે, જે વંચાણે લેવામાં આવેલ છે. વધુમાં બંનેપક્ષે વિ.વ.શ્રી દ્વારા મૌખિક દલીલો કરવામાં આવેલ છે, જે ધ્યાને લેવામાં

આવેલ છે;

(૬.૧) ફરીયાદી તરફ વિ.વ.શ્રી દ્વારા મુખ્યત્વે દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદી અને આરોપી એકબીજાને ઓળખતાં હોય અને ફરીયાદીને આરોપી સાથે મિત્રતાના સંબંધ હોય, આ કામના આરોપીને નાણાંની જરૂરિયાત ઉપસ્થિત થતા ફરીયાદીએ આરોપીને રૂ. ૧,૮૦,૦૦૦/- હાથઉછીના આપેલ. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદીને તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી પેટે ભારતીય સ્ટેટ બેંક, દિગ્વીજય પ્લોટ શાખા, જામનગરનો ચેક નં.૧૨૭૧૨૭ તા.૦૧/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજનો ફરીયાદીને આપેલ, જે ચેક ફરીયાદીએ તેઓની ભારતીય સ્ટેટ બેંક, દિગ્વીજય પ્લોટ શાખા, જામનગર ખાતે જમા કરાવતાં સદર ચેક તા.૧૪/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ, જેની જાણ ફરીયાદીને થતાં ફરીયાદીએ તેઓના વિ.વ.શ્રી મારફતે આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૬/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટ એ.ડી. થી ચેક પરત ફર્યા અંગેની તથા ચેકમાં જણાવેલ નાણાં ચુકવી આપવા માટે માંગણા નોટીસ મોકલેલી, જે નોટીશ આરોપીને તા.૧૭/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ બજી ગયેલ છે. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ માંગણા નોટીસમાં જણાવ્યા મુજબ ચેકની રકમ નિર્ધારીત કરેલ સમયમર્યાદામાં ફરીયાદીને ચુકવી આપેલ નહીં અને ફરીયાદીએ આ તમામ હકીકત મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરી પુરવાર કરેલ હોય અને આરોપીએ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું કોઈ ખંડન કરેલ ન હોય આરોપીને અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શીક્ષાપાત્ર ગુનામાં તકસીરવાન ઠરાવી યોગ્ય તે સજા કરવા વિનંતી કરેલ છે.

(૬.૨) આરોપીપક્ષે વિધવાન વકીલશ્રી દ્વારા મુખ્યત્વે દલીલ કરતાં

જણાવેલ છે કે, આ કામનાં ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી કાયદેસરની કોઈ લેણી રકમ લેવાની રહેતી નથી. વધુમાં દલીલ કરતા જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીને ફરીયાદી સાથે કોઈ મિત્રતાના સંબંધ નથી અને આરોપીને ફરીયાદી સાથે કોઈ નાણાંકીય વ્યવહાર થયેલ નથી. વધુમાં દલીલ કરતા જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપી આશરે પાંચેક વર્ષ પહેલા ફરીયાદી કે જે મોબાઈલની દુકાન ધરાવતાં હોય ઉધારમાં ફરીયાદી પાસેથી મોબાઈલ વેચાણમાં રાખેલ અને તે રકમની ચુકવણી માટે સીક્યોરીટી પેટે જે ચેક આપેલ હતો તે ચેકમાં ફરીયાદીએ ખોટી રીતે રકમ ભરી તેનો દુરઉપયોગ કરેલ છે. વધુમાં દલીલ કરતા જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ જે દીવસે ફરીયાદવાળો ચેક બેંકમાં રજુ કરેલ તે દીવસે તેઓને આરોપી સામે કોઈ કાયદેસરનું લેણું અસ્તિત્વમાં ન હતું. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ ફરીયાદવાળો ચેક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ આરોપીના સાચા સરનામે માંગણા નોટીસ મોકલેલ નથી અને ફરીયાદીએ મોકલેલ માંગણા નોટીસ આરોપીને બજેલ હોય તેવો કોઈ પુરાવો ફરીયાદપક્ષે રજુ કરેલ નથી. આ સંજોગોમાં ફરીયાદીએ અધિનિયમ ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૩૮ (બી) માં કરવામાં આવેલી કાનુની જોગવાઈનું પાલન કરેલ નથી. વધુમાં દલીલ કરતા જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ આરોપી સાથેના નાણાંકીય વ્યવહારને તેઓના આવકવેરા રીટર્નમાં દર્શાવેલ નથી અને ફરીયાદીએ આરોપીને તેના કથન મુજબની કોઈ રકમ હાથ ઉછીની આપવા માટે આર્થિક રીતે સક્ષમ ન હોવા છતા આરોપીના ચેકનો દુર ઉપયોગ કરી ખોટી ફરીયાદ કરેલ છે. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ તેઓનો સંભવિત બચાવ ફરીયાદીની ઉલટતપાસ કરી રજુ કરેલ છે અને ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરેલ હોય આરોપીને નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુકવાની અરજ કરેલ છે.

(૭) ઉપરોક્ત કેસની હકીકતો તથા રજુ પુરાવાના આધારે અત્રેની અદાલત સમક્ષ સદર કેસના ન્યાયીક નિર્ણય સાડ નીચે મુજબના મુદ્દા ઉપસ્થિત થાય છે;

: ૧ : શું આ કામના ફરીયાદી એ હકીકત પુરવાર કરે છે કે, આ કામના ફરીયાદીને આરોપી સાથે મિત્રતાના સંબંધ હોય, આ કામના આરોપીને નાણાંની જરૂરિયાત ઉપસ્થિત થતા ફરીયાદીએ આરોપીને રૂા. ૧,૮૦,૦૦૦/- આપેલ અને તે કાયદેસરના દેવાનો સ્વીકાર કરી આ કામના આરોપીએ ફરીયાદીને તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે ભારતીય સ્ટેટ બેંક, દિગ્વીજય પ્લોટ શાખા, જામનગરનો ચેક નં.૧૨૭૧૨૭ તા.૦૧/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજનો ફરીયાદીને આપેલ, જે ચેક ફરીયાદીએ તેઓની ભારતીય સ્ટેટ બેંક, દિગ્વીજય પ્લોટ શાખા, જામનગર ખાતે જમા કરાવતાં સદર ચેક તા.૧૪/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ, જેની જાણ ફરીયાદીને થતાં ફરીયાદીએ તેઓના વિ.વ.શ્રી મારફતે આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૬/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટ એ.ડી. થી ચેક પરત ફર્યા અંગેની તથા ચેકમાં જણાવેલ નાણાં ચુકવી આપવા માટે માંગણા નોટીસ મોકલેલી, જે નોટીશ આરોપીને તા.૧૭/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ બજી ગયેલ હોવા છતાં આ કામના આરોપીએ માંગણા નોટીસમાં જણાવ્યા મુજબનું વર્તન નહીં કરી આરોપીએ ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ, ૧૮૮૧ ની કલમ- ૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુન્હો આચરેલ છે?

: ૨ : શું આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું પોતાનો સંભવિત બચાવ રજુ કરી ખંડન કરેલ છે?

: ૩ : શું હુકમ?

(૮) ઉપરોક્ત મુદ્દાઓના મારા નિર્ણયો નીચે મુજબના છે;

: ૧ : હકારાત્મક,

: ૨ : નકારાત્મક,

: ૩ : આખરી હુકમ મુજબ

મુદ્દા નં. ૧ અને ૨ પરત્વે પુરાવાકીય મુત્યાંકન સહિતની વિસ્તૃત ચર્ચા:

(૯) ફરીયાદપક્ષે આરોપી વિરુદ્ધ પોતાના કેસની હકીકત પુરવાર કરવા માટે ઉપર મુજબના મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરેલ છે. સૌપ્રથમ મૃદા નં.૧ અને ૨ પરત્વે ફરીયાદપક્ષે રજુ મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવાની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતા અગાઉ અધિનીયમ- ૧૮૮૧ ની કલમ- ૧૩૮ કે જે પ્રકરણ ૧૭ માં સમાવીષ્ટ છે અને તે પ્રકરણ ધારાસભા દ્વારા ACT-66 of 1988 w.e.f. 1st April 1989 થી સામેલ કરવામાં આવેલ અને આ પ્રકરણને ધડવા પાછળનો ધારાસભાનો હેતુ અને ઇરાદો જે હતો તેને તાજેતરમાં નામ. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા Sanjabij Tari Versus Kishore S.Borcar, 2025 (0) AIJEL-SC 75934 ના ચુકાદાના પેરા ૧૧ અને પેરા ૧૪ માં વર્ણન કરતાં જણાવેલ છે કે;

"11. Having heard learned counsel for the parties, this Court is of the view that it is essential to first outline the scope and intent of Chapter XVII (Sections 138 to 148) of NI Act which has been inserted by Act 66 of 1988 w.e.f. 1st April 1989."

"14. Consequently, this Court is of the view that the intent behind introducing Chapter XVII is to restore the credibility of cheques as a trustworthy substitute for cash payment and to promote a culture of using cheques. Further, by criminalizing the act of issuing cheques without sufficient funds or for other specified reasons, the law promotes financial discipline, discourages irresponsible practices and allows for a more sufficient and timely resolution of disputes compared to the previous pure civil remedy which was found to involve the payee in a long-drawn out process of

litigation."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ના પ્રકરણ ૧૭(કલમ-૧૩૮ થી ૧૪૮)ને ધડવા પાછળનો ધારાસભાનો ઇરાદો વ્યક્ત કરતાં જણાવેલ છે કે, રોકડ ચુકવણી માટે વિશ્વસનીય વિકલ્પ તરીકે ચેકની વિશ્વસનીયતાને પુનઃ સ્થાપીત કરવાનો અને ચેકનો ઉપયોગ કરવાની સંસ્કૃતીને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે. વધુમાં પુરતાં ભંડોળ વિના અથવા અન્ય ચોક્કસ કારણોસર ચેક જારી કરવાના કૃત્યને ગુનાહીત બનાવીને નાણાંકીય શિસ્તતા જાળવવાનો તથા બેજવાબદાર પ્રથાને નીરુત્સાહી કરવા અને દિવાની દાદની સરખામણીમાં તેને વધુ કાર્યક્ષમ બનાવી સમયસર તકરારનું નિવારણ લાવી શકાય અને પક્ષકારને લાંબી કાનુની કાર્યવાહી માંથી પસાર ન થવું પડે તે માટે ઝડપથી ન્યાય મળી શકે તે ઇરાદો ધારાસભા દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલ છે. આ કામના આરોપી વિરૂદ્ધ જ્યારે અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૩૮ અન્વયેના શીક્ષાપાત્ર ગુનાનું તહોમત મુકવામાં આવેલ છે, ત્યારે સદર કાનુની જોગવાઈ અન્વયેના શીક્ષાપાત્ર ગુના માટેના આવશ્યક તત્વો ધ્યાને લેવા અત્યંત જરૂરી છે અને જેથી ચુકાદાની સરળતા ખાતર અધિનીયમની કલમ-૧૩૮ નીચે મુજબ રજૂ કરવામાં આવેલ છે;

"Section-138 Dishonour of cheque for insufficiency, etc., of funds in the account: Where any cheque drawn by a person on an account maintained by him with a banker for payment of any amount of money to another person from out of that account for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability, is returned by the bank unpaid, either because of the amount of money standing to the credit of that account is insufficient to honour the cheque or that it exceeds the amount arranged to be paid from that account by an agreement made with that bank, such person shall be deemed to have committed an offence and shall, without prejudice to any other provision of this Act, be punished with imprisonment for a term which may be extended to two years, or with fine which may extend to twice the amount of the cheque, or with both.

Provided that nothing contained in this section shall apply unless-

- (a) the cheque has been presented to the bank within a period of six months from the date on which it is drawn or within the period of its validity, whichever is earlier;
- (b) the payee or the holder in due course of the cheque, as the case may be, makes a demand for the payment of the said amount of money by giving a notice, in writing, to the drawer of the cheque, within thirty days of the receipt of information by him from the bank regarding the return of the cheque as unpaid; and
- (c) the drawer of such cheque fails to make the payment of the said amount of money to the payee or, as the case may be, to the holder in due course of the cheque, within fifteen days of the receipt of the said notice.

Explanation :- " For the purpose of this section, debt of other liability means a legally enforceable debt or other liability."

આમ, અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ માં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ સંદર્ભે ફરીયાદપક્ષે તે ગુનો પુરવાર કરવા માટે સદર કલમના આવશ્યક તત્વો અદાલત સમક્ષ સ્પષ્ટપણે પુરાવર કરવાના રહે છે, તે સંદર્ભે આ અદાલતનું ધ્યાન નામ. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા "Prem Chand Vijay Kumar Vs. Yashpal Singh" reported in 2005 (4) SCC page no-417" ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદા ઉપર જાય છે. જે ચુકાદામાં નામ.સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાની હકીકત પુરવાર કરવા માટે જે આવશ્યક તત્વો ફરીયાદપક્ષે પુરવાર કરવાના રહે છે, તેની ચર્ચા કરતાં જણાવેલ છે કે,

"...View in that Context, the following facts are required to be proved successfully prosecute the drawer for an offence under section 138 of the Act:

- (a) that the cheque was drawn for payment of an amount of money for discharge of a debt/liability and the cheque was dishonoured;
- (b) that the cheque was presented within the prescribed period;
- (c) that the payment made a demand for payment of the money by giving a notice in writing to the drawer within the stipulated period; and
- (d) that the drawer failed to make the payment within 15 days of the receipt of the notice."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં જણાવ્યા મુજબ, ફરીયાદપક્ષે અદાલત

સમક્ષ એ હકીકત સ્પષ્ટપણે પુરવાર કરવાની રહે છે કે, આપવામાં આવેલ ચેક આરોપીએ સમગ્ર અથવા અંશતઃ દેવુ કે અન્ય જવાબદારી અદા કરવા માટે પોતે નિભાવતો હોય તેવા બેંક ખાતા ઉપરનો ચેક આપવામાં આવેલ હતો અને તેવો ચેક ચુકવણી કર્યા વીના બેંકે પરત કરેલ હતો. વધુમાં એ પણ સ્પષ્ટપણે પુરવાર કરવાનું રહે છે કે, આપવામાં આવેલ ચેક નિયત કરવામાં આવેલ સમયમર્યાદામાં ભરણાં માટે રજુ કરવામાં આવેલ હતો. વધુમાં એ પણ પુરવાર કરવાનું રહે છે કે, ફરીયાદીએ કાયદાથી નિયત કરેલ સમયમર્યાદામાં ચેકનો અસ્વીકાર થયેલાની સાથે ચેકમાં જણાવેલ રકમની માંગણી કરતી માંગણા નોટીસ આરોપીને આપવામાં આવેલ હતી અને તેવી નોટીસ મળ્યા તારીખથી ૧૫ દિવસમાં માંગણા મુજબની રકમ ચુકવવામાં આરોપી નિષ્ફળ ગયેલ હતો.

(૯.૧) સદર કામે રજુ થયેલ રેકર્ડ પરનો પુરાવો ધ્યાને લેવામાં આવે તો, ફરીયાદપક્ષે પોતાનો કેસ પુરવાર કરવા માટે આંક-૦૫ થી ફરીયાદીની સોગંદનામાં સ્વરૂપમાં જુબાની રજુ કરેલ છે અને તે જુબાનીમાં પોતાની આંક-૦૧ ની ફરીયાદમાં જણાવેલ તમામ હકીકતોને વળગી રહી ફરીયાદને સમર્થનકારી પુરાવો રજુ કરે છે. સદર કામે ફરીયાદપક્ષે જે પુરાવો રજુ કરવામાં આવેલ છે, તેનું હવે પછીથી વિગતવાર પુરાવકીય મુલ્યાંકન કરવામાં આવેલ છે. વધુમાં બંનેપક્ષે પોતાનો કેસ પુરવાર કરવા માટે જે દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરેલ છે તેને પણ ધ્યાને લેવામાં આવેલ છે તથા પક્ષકારો તર્ફે રજુ નામદાર ઉચ્ચ અદાલત અને નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાઓ માનભેર વંચાણે લેવામાં આવેલ છે.

(૧૦) ફરીયાદપક્ષે રજુ મૌખિક જુબાની તથા રજુ કરવામાં આવેલ અન્ય દસ્તાવેજોની સાથે સાથે અધિનિયમની કલમ-૧૩૮

અવ્યયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાની સાબીતી સંદર્ભે અદાલતે અનુમાનો ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના હોય છે અને તે મુજબ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૯ માં તે સંબંધેની જોગવાઈ કરવામાં આવેલ છે. જે કાનુની પ્રબંધો ચુકાદાની સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

“118: Presumptions as to negotiable instruments: Until the contrary is proved, the following presumptions shall be made:

(a) of consideration.that every negotiable instrument was made or drawn for consideration, and that every such instrument, when it has been accepted, indorsed, negotiated or transferred, was accepted, indorsed, negotiated or transferred for consideration;

(b) as to date.that every negotiable instrument bearing a date was made or drawn on such date;

(c) as to time of acceptance.that every accepted bill of exchange was accepted within a reasonable time after its date and before its maturity;

(d) as to time of transfer.that every transfer of a negotiable instrument was made before its maturity;

(e) as to order of indorsements. that the indorsements appearing upon a negotiable instrument were made in the order in which they appear thereon;

(f) as to stamp.that a lost promissory note, bill of exchange or cheque was duly stamped;

(g) that holder is a holder in due course.that the holder of a negotiable instrument is a holder in due course:

Provided that, where the instrument has been obtained from its lawful owner, or from any person in lawful custody thereof, by means of an offence or fraud, or has been obtained from the maker or acceptor thereof by means of an offence or fraud, or for unlawful consideration, the burden of proving that the holder is a holder in due course lies upon him.

139. Presumption in favour of holder.It shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received the cheque, of the nature referred to in section 138, for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability.”

આમ, ઉપરોક્ત કાનુની પ્રબંધો વંચાણે લેતાં તેમાં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબના અનુમાન ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના રહે છે અને તે મુજબ જો એકવાર એમ સાબીત થાય કે, આરોપીએ ફરીયાદીને ચેક આપેલ છે, તેવા સંજોગોમાં આ અનુમાન ફરીયાદીની

તરફેલામાં કરવાના રહે છે. જો આરોપીપક્ષ આ અનુમાનોનું ખંડન કરવામાં સફળ રહે તો, આ અનુમાનો ફરીયાદીની તરફેલામાં કરી શકાય નહીં. જો કે, ફરીયાદીની તરફેલામાં કરવામાં આવતાં અનુમાનોનો ગુનો પુરવાર કરવા માટે નિર્ણયાત્મક સાબીત નથી, પરંતુ આવા અનુમાનોને યોગ્ય અને વ્યાજબી પુરાવા તથા ખુલાસાઓથી ખંડન કરી શકાય છે. વધુમાં, આરોપીએ તેવા અનુમાનોનું ખંડન કરવા સોગંધ ઉપર જુબાની આપવી જ જોઈએ તેવો કાયદાનો કોઈ નિયમ નથી, પરંતુ આરોપી આવા અનુમાનોનું ખંડન ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી તથા રેકર્ડ પરના પુરાવા પરથી કરી શકે છે. સદર કામે જ્યારે ફરીયાદપક્ષે આરોપી વિરૂદ્ધ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાની હકીકત પુરવાર કરવા ધારેલ છે, ત્યારે કાનુની પ્રબંધો મુજબ ફરીયાદીની તરફેલામાં જે અનુમાન કરવાના રહે છે તે અનુમાન અધિનિયમની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૮ અન્વયે કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબ કરવાના રહે છે તથા જ્યારે આ અનુમાનો ખંડનાત્મક છે અને આવા અનુમાનોનું આરોપીપક્ષે ખંડન કરવાનું રહે છે, ત્યારે આ અનુમાનોનું ખંડન કેવી રીતે કરી શકાય તથા તેવા અનુમાનોનું ખંડન કરવા માટે પુરાવાનો બોજો કોના ઉપર છે, તે બાબતે અત્રેની અદાલતનું ધ્યાન નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *"Hiten P. Dalal Vs. Bratindranath Banerjee (2001) 6 SCC 16"* ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદા ઉપર જાય છે, જે ચુકાદામાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવેલ છે કે;

"Section 139 provides that "it shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received the cheque, of the nature referred to in Section 138 for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability." The effect of these presumptions is to place the evidential burden on the accused of proving that the cheque was not received by the complainant

towards the discharge of any liability. Because both Sections 138 and 139 require that the Court "shall presume" the liability of the drawer of the cheques for the amounts for which the cheques are drawn, as noted in it is obligatory on the Court to raise this presumption in every case where the factual basis for the raising of the presumption had been established. It introduced an exception to the general rule as to the burden of proof in criminal cases and shifts the onus on to the accused. Such a presumption is a presumption of law, as distinguished from a presumption of fact which describes provisions by which the Court "may presume" a certain state of affairs. Presumptions are rules of evidence and do not conflict with the presumption of innocence, because by the latter all that is meant is that the prosecution is obliged to prove the case against the accused beyond reasonable doubt. The obligation on the prosecution may be discharged with the help of presumptions of law or fact unless the accused adduces evidence showing the reasonable possibility of the non existence of the presumed fact. (Paras 20, 21)

The distinction between the two kinds of presumption lay not only in the mandate to the Court, but also in the nature of the evidence required to rebut the two. In the case of discretionary presumption the presumption if drawn may be rebutted by an explanation which 'might reasonably be true and which is consistent with the innocence' of the accused. On the other hand in the case of a mandatory presumption "the burden resting on the accused person in such a case would not be as light as it is where a presumption is raised under Section 114 of the Evidence Act and cannot be held to be discharged merely by reason of the fact that the explanation offered by the accused is reasonable and probable. It must further be shown that the explanation is a true one. The words 'unless the contrary is proved' which occur in this provision make it clear that the presumption has to be rebutted by proof and not by a bare explanation which is merely plausible. A fact is said to be proved when its existence is directly established or when upon the material before it the Court finds its existence to be so probable that a reasonable man would act on the supposition that it exist. Unless therefore, the explanation is supported by proof, the presumption created by the provision cannot be said to be rebutted."

(૧૦.૧) અત્રેથી એ નોંધવું જરૂરી છે કે, અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ -૧૩૯ અન્વયે કરવામાં આવતાં અનુમાન એ ખંડનાત્મક અનુમાન છે. નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અધિનિયમની કલમ-૧૧૮

તથા કલમ-૧૩૯ માં કરવામાં આવેલ કાનુની પ્રબંધો સંબંધે અવારનવાર અનેક ચુકાદાઓમાં તેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરેલ છે, જેને હવે પછીથી ચુકાદાની સરળતા ખાતર રજુ કરવામાં આવેલ છે. વધુમાં, અત્રેથી એ નોંધ કરવી જરૂરી છે કે, એ કાનુનનો સામાન્ય સિદ્ધાંત છે કે જ્યારે કાયદામાં ખાસ જોગવાઈ કરીને આરોપી ઉપર પુરાવાનો બોજો મુકવામાં આવેલ હોય અને જ્યારે કાનુની અનુમાનો આરોપીને દોષિત હોવા અંગેનું કરવાનું હોય છે ત્યારે નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતના ત્રણ માનનીય ન્યાયાધીશની ખંડપીઠ દ્વારા “Kali Ram Vs. State of Himachal Pradesh, (1973) 2 SCC 808” ઉપર પ્રસિદ્ધ થયેલ ચુકાદાના પેરા ૨૨ માં નીચે મુજબ અવલોકન કરેલ છે;

“22.One of the cardinal principles which has always to be kept in view in our system of administration of justice for criminal cases is that a person arraigned as an accused is presumed to be innocent unless that presumption is rebutted by the prosecution by production of evidence as may show him to be guilty of the offence with which he is charged. The burden of proving the guilt of the accused is upon the prosecution and unless it relieves itself of that burden, the courts cannot record a finding of the guilt of the accused. There are certain cases in which statutory presumptions arise regarding the guilt of the accused, but the burden even in those cases is upon the prosecution to prove the existence of facts which have to be present before the presumption can be drawn. Once those facts are shown by the prosecution to exist, the Court can raise the statutory presumption and it would, in such an event, be for the accused to rebut the presumption. The onus even in such cases upon the accused is not as heavy as is normally upon the prosecution to prove the guilt of the accused. If some material is brought on the record consistent with the innocence of the accused which may reasonably be true, even though it is not positively proved to be true, the accused would be entitled to acquittal.”

(૧૦.૨) વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Bharat Barrel & Drum Manufacturing Company Vs. Amin Chand Pyarelal, (1999) 3 SCC 35* માં અધિનિયમની કલમ-૧૧૮(એ) ની ચર્ચા કરતાં ઠરાવેલ છે કે, એક વખત વચનચિઠ્ઠીની બજાવણી સ્વીકૃત હોય

ત્યારબાદ કલમ-૧૧૮(એ) અન્વયે એવું અનુમાન કરી શકાય કે તેને અવેજથી સમર્થન પ્રાપ્ત થાય છે. આ અનુમાન ખંડન થઈ શકે તેવું અનુમાન છે અને પ્રતિવાદી તેવા અનુમાનનું સંભવિત બચાવ રજુ કરીને ખંડન કરી શકે છે. નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદાના પેરા ૧૨ માં અવલોકન કરેલ છે કે;

"12. Upon consideration of various judgments as noted hereinabove, the position of law which emerges is that once execution of the promissory note is admitted, the presumption under Section 118(a) would arise that it is supported by a consideration. Such a presumption is rebuttable. The defendant can prove the non-existence of a consideration by raising a probable defence. If the defendant is proved to have discharged the initial onus of proof showing that the existence of consideration was improbable or doubtful or the same was illegal, the onus would shift to the plaintiff who will be obliged to prove it as a matter of fact and upon its failure to prove would disentitle him to the grant of relief on the basis of the negotiable instrument. The burden upon the defendant of proving the non-existence of the consideration can be either direct or by bringing on record the preponderance of probabilities by reference to the circumstances upon which he relies. In such an event, the plaintiff is entitled under law to rely upon all the evidence led in the case including that of the plaintiff as well. In case, where the defendant fails to discharge the initial onus of proof by showing the non-existence of the consideration, the plaintiff would invariably be held entitled to the benefit of presumption arising under Section 118(a) in his favour. The court may not insist upon the defendant to disprove the existence of consideration by leading direct evidence as the existence of negative evidence is neither possible nor contemplated and even if led, is to be seen with a doubt. The bare denial of the passing of the consideration apparently does not appear to be any defence. Something which is probable has to be brought on record for getting the benefit of shifting the onus of proving to the plaintiff. To disprove the presumption, the defendant has to bring on record such facts and circumstances upon consideration of which the court may either believe that the consideration did not exist or its nonexistence was so probable that a prudent man would, under the circumstances of the case, shall act upon the plea that it did not exist....."

(૧૦.૩) વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *M.S. Narayana Menon Alias Mani Vs. State of Kerala and Another*, (2006) 6 SCC 39 ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદામાં અધિનિયમની કલમ-૧૧૮(એ), કલમ-૧૩૮ તથા કલમ-૧૩૯ ના કાનુની પ્રબંધો ની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતાં પ્રસ્થાપીત કરેલ છે કે, કલમ-૧૧૮(એ) અને કલમ-૧૩૯ અન્વયેના અનુમાનો એ ખંડનાત્મક અનુમાનો છે. વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદામાં “may presume” અને “shall presume” શબ્દના અર્થની વિસ્તૃત છણાવટ કરતાં સદર ચુકાદાના પેરા-૨૮ માં અવલોકન કરેલ છે કે;

“28. What would be the effect of the expressions “may presume”, “shall presume” and “conclusive proof” has been considered by this Court in *Union of India v. Pramod Gupta*, (2005) 12 SCC 1, in the following terms: (SCC pp. 30-31, para 52) “It is true that the legislature used two different phraseologies ‘shall be presumed’ and ‘may be presumed’ in Section 42 of the Punjab Land Revenue Act and furthermore although provided for the mode and manner of rebuttal of such presumption as regards the right to mines and minerals said to be vested in the Government vis-À-vis the absence thereof in relation to the lands presumed to be retained by the landowners but the same would not mean that the words ‘shall presume’ would be conclusive. The meaning of the expressions ‘may presume’ and ‘shall presume’ have been explained in Section 4 of the Evidence Act, 1872, from a perusal whereof it would be evident that whenever it is directed that the court shall presume a fact it shall regard such fact as proved unless disproved. In terms of the said provision, thus, the expression ‘shall presume’ cannot be held to be synonymous with ‘conclusive proof’.”

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાના પેરા-૨૮ માં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા એવું ઠરાવવામાં આવેલ છે કે, “shall presume” શબ્દ “conclusive proof” શબ્દનો સમાનાર્થી શબ્દ હોઈ શકે નહીં. વધુમાં સદર ચુકાદામાં પુરાવા અધિનિયમની કલમ-૦૩ માં ઉલ્લેખ “proved” અને “disproved” શબ્દને સંદર્ભમાં રાખી તેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતા પેરા-૩૦ માં નીચે મુજબ અવલોકન કરેલ છે;

“30. Applying the said definitions of “proved” or “disproved” to the principle behind Section 118(a) of the Act, the court shall presume a negotiable instrument to be for consideration unless and until after considering the matter before it, it either believes that the consideration does not exist or considers the non-existence of the consideration so probable that a prudent man ought, under the circumstances of the particular case, to act upon the supposition that the consideration does not exist. For rebutting such presumption, what is needed is to raise a probable defence. Even for the said purpose, the evidence adduced on behalf of the complainant could be relied upon.”

વધુમાં સદર ચુકાદામાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા એ પણ અવલોકન કરવામાં આવેલ છે કે, આરોપીને સંભવીત બચાવ રજુ કરવા માટે સીધો પુરાવો આપવો જ તેવું જરૂરી નથી. ફરીયાદી દ્વારા જે કોઈ પુરાવો રજુ કરવામાં આવેલ હોય તે પુરાવા પર આધાર રાખીને પણ અનુમાનોનું ખંડન કરી શકે છે. નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદાના પેરા-૩૨ માં અવલોકન કરતાં જણાવેલ છે કે;

“32. The standard of proof evidently is preponderance of probabilities. Inference of preponderance of probabilities can be drawn not only from the materials on record but also by reference to the circumstances upon which he relies.”

(૧૦.૪) આ તબક્કે નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Rangappa Vs. Sri Mohan, (2010) 11 SCC 441* માં કરવામાં આવેલ અવલોકનો ધ્યાને લેવા અત્યંત જરૂરી છે અને તેથી હાલના ચુકાદાના સરળતા ખાતર નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદાના પેરા-૨૬ થી પેરા-૨૮ માં કરવામાં આવેલ અવલોકન નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

“26. In light of these extracts, we are in agreement with the respondent claimant that the presumption mandated by Section 139 of the Act does indeed include the existence of a legally enforceable debt or liability. To that extent, the impugned observations in

Krishna Janardhan Bhat, (2008) 4 SCC 54 may not be correct. However, this does not in any way cast doubt on the correctness of the decision in that case since it was based on the specific facts and circumstances therein. As noted in the citations, this is of course in the nature of a rebuttable presumption and it is open to the accused to raise a defence wherein the existence of a legally enforceable debt or liability can be contested. However, there can be no doubt that there is an initial presumption which favours the complainant."

"27. Section 139 of the Act is an example of a reverse onus clause that has been included in furtherance of the legislative objective of improving the credibility of negotiable instruments. While Section 138 of the Act specifies a strong criminal remedy in relation to the dishonour of cheques, the rebuttable presumption under Section 139 is a device to prevent undue delay in the course of litigation. However, it must be remembered that the offence made punishable by Section 138 can be better described as a regulatory offence since the bouncing of a cheque is largely in the nature of a civil wrong whose impact is usually confined to the private parties involved in commercial transactions. In such a scenario, the test of proportionality should guide the construction and interpretation of reverse onus clauses and the defendant-accused cannot be expected to discharge an unduly high standard of proof.

28. In the absence of compelling justifications, reverse onus clauses usually impose an evidentiary burden and not a persuasive burden. Keeping this in view, it is a settled position that when an accused has to rebut the presumption under Section 139, the standard of proof for doing so is that of "preponderance of probabilities". Therefore, if the accused is able to raise a probable defence which creates doubts about the existence of a legally enforceable debt or liability, the prosecution can fail. As clarified in the citations, the accused can rely on the materials submitted by the complainant in order to raise such a defence and it is conceivable that in some cases the accused may not need to adduce evidence of his/her own."

(૧૦.૫) નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Baslingappa Vs. Mudibasappa 2019 (5) SCC 418* ઉપર પ્રસીદ્ધ થયેલ ચુકાદામાં *Kali Ram Vs. State of Himachal Pradesh, (1973) 2 SCC 808, Bharat Barrel & Drum Manufacturing Company Vs. Amin Chand Pyarelal, (1999) 3 SCC 35, M.S. Narayana Menon Alias Mani Vs. State of Kerala and Another, (2006) 6 SCC 39, Krishna Janardhan*

Bhat Vs. Dattatraya G. Hegde, (2008) 4 SCC 54, Kumar Exports Vs. Sharma Carpets, (2009) 2 SCC 513, Rangappa Vs. Sri Mohan, (2010) 11 SCC 441) ના ચુકાદાઓને ધ્યાનમાં રાખી સદર ચુકાદાના પેરા નં. ૨૩ માં જણાવેલ છે કે;

“ 23. We having noticed the ratio laid down by this Court in above cases on Sections 118(a) and 139, we now summarise the principles enumerated by this Court in following manner:-

- (i) Once the execution of cheque is admitted Section 139 of the Act mandates a presumption that the cheque was for the discharge of any debt or other liability.
- (ii) The presumption under Section 139 is a rebuttable presumption and the onus is on the accused to raise the probable defence. The standard of proof for rebutting the presumption is that of preponderance of probabilities.
- (iii) To rebut the presumption, it is open for the accused to rely on evidence led by him or accused can also rely on the materials submitted by the complainant in order to raise a probable defence. Inference of preponderance of probabilities can be drawn not only from the materials brought on record by the parties but also by reference to the circumstances upon which they rely.
- (iv) That it is not necessary for the accused to come in the witness box in support of his defence, Section 139 imposed an evidentiary burden and not a persuasive burden.
- (v) It is not necessary for the accused to come in the witness box to support his defence.

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાના પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંતો ધ્યાને લેતાં તથા અધિનિયમની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૯ માં કરવામાં આવેલ કાનુની અનુમાનો સંબંધીત જોગવાઈ ધ્યાને લેતાં જ્યારે આ કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરવાનો બોજો આરોપીના શરીરે છે, ત્યારે આરોપી સદર અનુમાનોનું ખંડન કેવી રીતે અને કઈ પદ્ધતિથી કરી શકે છે તે ઉપર જણાવ્યા અનુસાર નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા ચુકાદામાં પ્રસ્થાપિત કરેલ સિદ્ધાંતોથી જણાવેલ છે તે મુજબની હકીકત ધ્યાને રાખી ફરીયાદપક્ષે રજુ પુરાવાઓનું મુલ્યાંકન હવે પછીથી કરવામાં આવેલ છે.

(૧૧) સદર કામે ફરીયાદપક્ષે રજુ હકીકત તથા રેકર્ડ પરનો પુરાવો વંચાણે લેતાં આ કામે ફરીયાદપક્ષે આંક-૦૫ થી ફરીયાદીનું સરતપાસનું સોગંધનામું રજુ કરવામાં આવેલ છે અને જેમાં મુખ્યત્વે તેઓએ આંક-૦૧ ની ફરીયાદની હકીકતનું પુનરાવર્તન કરેલ છે. સદર કામે રજુ પુરાવાની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતાં અગાઉ સદર કેસમાંની એવી હકીકતો કે જે નિર્વીવાદીત છે, તેને અત્રેથી રજુ કરવામાં આવેલ છે, તે મુજબ આંક-૧૦ થી રજુ ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો છે અને તે ચેકમાં આરોપીની સહી છે. એ હકીકત પણ બિનતકરારી છે કે, ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદીએ તેઓની બેંકમાં જમાં કરાવતાં સદર ચેક તા.૧૪/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ. એ હકીકત પણ બિનતકરારી છે કે, ફરીયાદવાળો ચેક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ ફરીયાદીએ આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૬/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ રજુ. પોસ્ટ એડી.થી માંગણા નોટીશ મોકલાવેલ.

(૧૧.૧) સદર કામે ફરીયાદપક્ષે આંક-૫ થી સોગંદનામાંની સરતપાસ રજુ કરેલ છે અને તે સંદર્ભે આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની વિસ્તૃત ઉલટતપાસ કરવામાં આવેલ છે. જે દરમિયાન ફરીયાદી દ્વારા એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, "હાલ સને ૨૦૧૭ બાદ આજદીન ની તારીખે મારે મોબાઈલની દુકાન છે." "મારી મોબાઈલની દુકાન ટાઉનહોલ ખાતે મોબાઈલ ગુરૂના નામથી ભાડે છે." "આ મોબાઈલ ફોનની દુકાનના અમે માલીક છીએ" "હું મોબાઈલના ધંધા સિવાય અન્ય કોઈ ધંધો કરતો નથી." "મોબાઈલની દુકાનમાં મારી સાથે મારા કાકા ભાગીદાર છે." "એ વાત ખરી છે કે, મોબાઈલની દુકાન મારી માલીકીની નથી." "આરોપી મારો મીત્ર છે અને હું તેને છેલ્લા ૧૫ વર્ષથી ઓળખુ છું." "આરોપી શું કામ ધંધો કરે છે તેની મને જાણ નથી. સાહેબ સ્વેચ્છાએ જણાવે છે કે, પહેલા તે કુરીયર

સર્વિસમાં નોકરી કરતો હતો, હાલ શું કરે છે તેની મને ખબર નથી. આરોપી કઈ કુરીયર સર્વિસમાં કેટલા સમય પહેલા કામ ધંધો કરતો હતો તેની મને ખબર નથી." "મેં મારી ફ્રીયાદમાં આરોપી વેપાર કર્યાનું જણાવેલ છે પરંતુ આરોપી શું વેપાર ધંધો કરે છે તેની મને જાણ નથી." "હું ગુગલ પે મોબાઈલ નંબર ૯૮૨૪૬૩૯૫૭૬ થી વાપરુ છું." "એ વાત ખરી છે કે, તા. ૧૨/૮/૨૨ ના રોજ આરોપીએ મને ગુગલ પે થી રૂ.૨૦૦/- મારા એકાઉન્ટમાં જમા કરાવેલ છે. સાહેદ સ્વેચ્છાએ જણાવે છે કે, આરોપીએ મારા દુકાનમાંથી મોબાઈલ ખરીદેલ તે પેટે ચુકવેલા." "આરોપીએ મારા પાસેથી રૂ. ૯૫૦૦/- નો મોબાઈલ લીધેલો." "આ મોબાઈલ પેટે આરોપીએ રૂ. ૩૫૦૦/- મને રોકડાથી આપેલા અને બાકીના રૂપીયા મને ગુગલ પે થી કટકે કટકે આપેલા." "એ વાત ખરી છે કે, જો કોઈ ગ્રાહક ઉધારથી મોબાઈલ ખરીદે તો તેનું ખાતુ રાખવું પડે અને તેના હીસાબી ચોપડામાં નોંધ કરવી પડે." "હું આરોપીએ મારે ત્યાંથી જે ઉધારથી મોબાઈલ ખરીદેલ તેના કોઈ હીસાબી ચોપડા રજુ કરવા માંગતો નથી કારણ કે મેં તેનું ખાતું ઉધારેલ નથી." "એ વાત ખરી છે કે, ધંધાના માલ સામાનના ખરીદી-વેંચાણના બીલ બનાવવાના હોય છે અને તે ડુપ્લીકેટમાં બનાવવાના હોય છે." "મેં આરોપી ભરતભાઈ નંદા કે તેના પરિવારના કોઈ સભ્યોને મોબાઈલ વેંચાણ કરેલ હોય તો તેનું કોઈ બીલ હું રજુ કરી શકું તેમ નથી." "મારે આરોપી સાથે ફ્રીયાદમાં જણાવેલ નાણાકીય વ્યવહાર તથા નાણા ઉધારથી આપેલ તે વ્યવહાર સીવાય અન્ય કોઈ વ્યવહાર થયેલ નથી." "એ વાત ખરી છે કે, મારે આરોપી પાસેથી મોબાઈલ પેટે રૂ. ૬,૦૦૦/- સીવાય બીજી કોઈ રકમ લેવાની નીકળતી ન હતી." "આરોપીએ મોબાઈલ આજથી ૪-૫ વર્ષ પહેલા મારી પાસેથી ખરીદેલ." "ફ્રીયાદ વાળો વ્યવહાર કઈ સાલમાં થયેલ તે હાલમાં મને યાદ નથી." "એ વાત ખરી છે કે, આરોપીએ તા.

૨૦/૬/૨૩ ના રોજ રૂ. ૧,૦૦૦/- મારા ગુગલ પે એકાઉન્ટમાં જમા કરાવેલ." "એ વાત ખરી છે કે, આંક ૧૦ વાળા ચેકમાં સહી સીવાયની વિગત અલગ બોલપેનથી તથા સહી અલગ બોલપેનથી લખેલ છે." આમ, આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની જે ઉલટતપાસ કરવામાં આવેલ તે થકી આરોપીપક્ષે મુખ્યત્વે એવો બચાવ ઉપસ્થિત કરેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી પાસેથી ફરીયાદીના કથન મુજબની કોઈ રકમ હાથઉછીની લીધેલ નથી અને ફરીયાદીએ આરોપીના ચેકનો દુરઉપયોગ કરેલ છે. આરોપીપક્ષે લેવામાં આવેલ બચાવ તથા રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના આરોપીએ ઇન્સાફી કાર્યવાહીના કોઈ પણ તબક્કે ફરીયાદવાળો ચેક તેઓના બેંક ખાતાનો નથી તથા ચેકમાં તેઓની સહી નથી તેવી કોઈ તકરાર ઉપસ્થિત કરેલ નથી. આ સંજોગોમાં ફરીયાદવાળા ચેકમાં આરોપીની સહી છે તે સ્વીકૃત હકીકત છે. આથી, જ્યારે ફરીયાદવાળા ચેકમાંની સહી આરોપીપક્ષે સ્વીકૃત છે, ત્યારે આ અદાલતનું ધ્યાન નામ. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Sanjabij Tari Versus Kishore S.Borcar, 2025 (0) AIJEL-SC 75934* ના ચુકાદાના પેરા ૧૫ થી ૧૭ માં કરેલ અવલોકન ઉપર જાય છે, જે આ ચુકાદાની સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવે છે;

"ONCE EXECUTION OF CHEQUE IS ADMITTED, PRESUMPTIONS UNDER SECTIONS 118 AND 139 OF THE NI ACT ARISE:-

15. In the present case, the cheque in question has admittedly been signed by the Respondent No.1- Accused. This Court is of the view that once the execution of the cheque is admitted, the presumption under Section 118 of the NI Act that the cheque in question was drawn for consideration and the presumption under Section 139 of the NI Act that the holder of the cheque received the said cheque in discharge of a legally enforceable debt or liability arises against the accused. It is pertinent to mention that observations to the contrary by a two Judges Bench in Krishna Janardhan Bhat vs. Dattatraya G. Hegde, (2008) 4 SCC 54 have been set aside by a three Judges Bench in Rangappa (supra).

16. This Court is further of the view that by creating this presumption, the law reinforces the reliability of cheques as a mode of payment in commercial transactions.

17. Needless to mention that the presumption contemplated under Section 139 of the NI Act, is a rebuttable presumption. However, the initial onus of proving that the cheque is not in discharge of any debt or other liability is on the accused/drawer of the cheque [See: *Bir Singh vs. Mukesh Kumar*, (2019) 4 SCC 197]"

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં કરેલા અવલોકન તથા હાથ પરના કેસની હકીકત ધ્યાને લેતાં જ્યારે આરોપીપક્ષે ફરીયાદવાળા ચેકમાંની તેઓની સહીનો સ્વીકાર કરેલ છે અને સદર ચેક તેઓના બેંક ખાતાનો છે અને ફરીયાદપક્ષના કેસની હકીકત મુજબ સદર ચેક ફરીયાદીએ તેઓના બેંક ખાતામાં જમાં કરાવતાં તે વાણ્યુકવ્યે પરત ફરેલ ત્યારે અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૧૮ અને કલમ ૧૩૯ અન્વયેના કાનુની અનુમાનો ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના રહે છે અને એ આરોપીની ફરજ છે કે તેઓ સદર અનુમાનોનું ખંડન કરતી હકીકત તથા પુરાવા અદાલત સમક્ષ રજુ કરે. આ કામના આરોપી દ્વારા સદર કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરવા માટે એવી હકીકત રજુ કરેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી પાસેથી એક મોબાઈલ ઉધારથી લીધેલ હતો અને તે મોબાઈલના નાણાં આરોપીએ ફરીયાદીને ચુકવી આપેલ છે તેમ છતાં ફરીયાદીએ આરોપીના ચેકનો દુરઉપયોગ કરેલ છે. વધુમાં, ફરીયાદીની ઉલટતપાસ દરમ્યાન આરોપીપક્ષે એવી તકરાર ઉપસ્થિત કરેલ છે કે, ફરીયાદીએ આરોપીને નાણાં આપ્યાનો કોઈ પુરાવો રજુ કરેલ નથી. આ કામના ફરીયાદીની હકીકત મુજબ આ કામના આરોપી સાથે તેઓને મિત્રતાનો સંબંધ હોય અને આરોપીને નાણાંની જરૂરિયાત ઉપસ્થિત થતાં ફરીયાદીએ રૂ.૧,૮૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપિયા એક લાખ એસી હજાર પુરા) આરોપીને હાથઉછીના આપેલ અને તે કાયદેસરના દેવાનો સ્વીકાર કરી આરોપીએ હાલનો ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદીને

આપેલ જે ચેક "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે વણચુકવ્યે પરત ફરેલ છે. આ કામના ફરીયાદી દ્વારા તેઓની આ હકીકત સંદર્ભે આંક-૧૦ થી ફરીયાદવાળો ચેક તથા આંક-૧૧ થી ચેક રીટર્ન મેમો રજુ કરેલ છે. અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ આરોપીપક્ષે ઇન્સાફી કાર્યવાહીના કોઈપણ તબક્કે ફરીયાદવાળા ચેકમાંની તેઓની સહીનો ઇન્કાર કરેલ નથી તથા ફરીયાદવાળો ચેક તેઓના બેંક ખાતાનો નથી તેવી પણ કોઈ તકરાર ઉપસ્થિત કરેલ નથી. આરોપીપક્ષે એવી તકરાર ઉપસ્થિત કરેલ છે કે, ફરીયાદીને આરોપી સામે કોઈ કાયદેસરનું લેણું નથી અને આરોપીએ ફરીયાદી પાસેથી મોબાઈલ ફોન ઉધારેથી લીધેલ હતો અને તે સમયે આરોપીએ ફરીયાદીને જે ચેક આપેલ તે ચેક આરોપીએ મોબાઈલ ફોનની તમામ રકમ ફરીયાદીને ચુકવી આપેલ હોવા છતાં આરોપીને પરત આપેલ નહીં અને ફરીયાદીએ આરોપીના ચેકનો દુરઉપયોગ કરેલ છે. આરોપીપક્ષની આ તકરાર સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી ખુલવા પામેલ હકીકત મુજબ આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી પાસેથી રૂ.૮૫૦૦/- ની કીંમતનો મોબાઈલ ફોન ખરીદેલાની અને તે મોબાઈલ ફોનની કીંમત પેટે રૂ.૩૫૦૦/- ફરીયાદીને રોકડા આપેલાની અને બાકીના રૂપિયા ગુગલ પેથી કટકે-કટકે ચુકવી આપેલ. આ કામના આરોપીપક્ષે એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, તેઓએ આરોપીને કુલ રૂ.૮૨૦૦/- ગુગલ પેથી પરત ચુકવી આપેલા, પરંતુ આરોપીની આ હકીકત સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં આ કામના ફરીયાદીએ તેઓની ઉલટતપાસ દરમિયાન આ કામના આરોપીને મોબાઈલ કીંમત પેટે રૂ.૩૫૦૦/- અને ત્યારબાદ તા.૧૨/૦૮/૨૦૨૨ ના રોજ ગુગલ પે થી રૂ. ૨૦૦/- તથા તા.૨૦/૦૬/૨૦૨૨ ના રોજ રૂ.૧૦૦૦/- ગુગલ પે થી ચુકવી આપેલાની હકીકત જણાવેલ છે. આ કામના આરોપીએ તેઓની હકીકત મુજબ ફરીયાદીને ગુગલ પે

થી રકમ ચુકવી આપેલાનો કોઈ સ્પષ્ટ દસ્તાવેજ પુરાવો અદાલત સમક્ષ રજુ કરેલ નથી. વધુમાં, આ કામના આરોપીએ તેઓએ ફરીયાદી પાસેથી જે મોબાઈલ ફોન ઉધારથી લીધેલ હતો તે મોબાઈલના નાણાં ફરીયાદીને તેઓએ ચુકવી દીધેલ હતાં તો ત્યારબાદ આરોપી ફરીયાદી પાસે પડી રહેલ પોતાના ચેકની પરત માંગણી કરી શકે તેમ હતાં અને તે મતલબની ફરીયાદીને નોટીસ પણ આપી શકે તેમ હતાં પરંતુ તેવી કોઈ નોટીસ આરોપી દ્વારા ફરીયાદીને મોકલી ચેકની પરત માંગણી આરોપીપક્ષે કરવામાં આવેલ નથી. વધુમાં જો હકીકતમાં આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી સાથે ફરીયાદીના કથન મુજબનો કોઈ નાણાંકીય વ્યવહાર કરેલ ન હતો તો તેવા સંજોગોમાં જો આરોપીનો ચેક વણચુકવ્યે પરત ફરેલ હોય અને ફરીયાદીએ આરોપીને માંગણા નોટીશ મોકલેલ હોય અને તે નોટીશ આરોપીને બજી ગયેલ હોય ત્યારે આરોપીએ તેઓના બચાવ મુજબ ફરીયાદીની માંગણા નોટીશનો જવાબ આપવો જોઈએ અને જો આરોપી તેમ કરવામાં નિષ્ફળ જાય તો આરોપીની વિરૂધ્ધમાં પ્રતિકુળ અનુમાન કરી શકાય. આ સંદર્ભે આ અદાલતનું ધ્યાન નામ. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Sanjabij Tari Versus Kishore S.Borcar, 2025 (0) AIJEL-SC 75934* ના ચુકાદાના પેરા ૩૦ માં કરેલ અવલોકન ઉપર જાય છે, જે આ ચુકાદાની સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવે છે;

"FAILURE OF ACCUSED TO REPLY TO NOTICE LEADS TO AN INFERENCE:-

30. This Court in MMTCL Ltd. and Another vs. Medchl Chemicals & Pharma (P) Ltd. and Another, (2002) 1 SCC 234 has specifically held that when a statutory notice is not replied, it has to be presumed that the cheque was issued towards the discharge of liability."

આમ, જ્યારે આરોપીપક્ષે તેઓના બચાવ મુજબનો કોઈ માંગણા નોટીશનો જવાબ ફરીયાદીને પાઠવેલ નથી અને ફરીયાદી દ્વારા આરોપીને નાણાં આપેલાની જે હકીકત જણાવેલ છે તે હકીકત સંદર્ભે

કોઈ ખંડનાત્મક પુરાવો આરોપીપક્ષે રજુ કરેલ નથી. ત્યારે ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીએ તેઓના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે ફરીયાદીને આપેલા હોવાની હકીકત માનવાને કારણ રહે છે. આ સંજોગોમાં એક માત્ર આરોપીપક્ષે તકરાર ઉપસ્થિત કરવા માત્રથી આરોપીપક્ષ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરે છે, તેવું કહી શકાય નહીં. આ સંજોગોમાં આરોપીપક્ષનો એવો બચાવ કે, આ કામના ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી તેઓના કથન મુજબની કોઈ કાયદેસરની લેણી રકમ લેવાની બાકી નીકળતી નથી અને ફરીયાદીએ આરોપીના ચેકનો દુરઉપયોગ કરેલ છે, તે સ્વીકારવાપાત્ર નથી.

(૧૧.૨) આરોપીપક્ષે દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ ફરીયાદવાળો ચેક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ આરોપીને જે માંગણા નોટીશ મોકલેલ તે માંગણા નોટીશ આરોપીને સાચા સરનામે મોકલેલ નથી અને તે માંગણા નોટીસ બજેલ હોય તેવો કોઈ પુરાવો ફરીયાદપક્ષે રજુ કરેલ નથી, આ સંજોગોમાં ફરીયાદીએ અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ, ૧૩૮(બી) માં કરવામાં આવેલ કાનુની જોગવાઈનું પાલન કરેલ ન હોય, આરોપીને નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુકવા વિનંતી કરેલ છે. આરોપીપક્ષની આ દલીલ સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણો લેતાં ફરીયાદીની હકીકત મુજબ ફરીયાદવાળો ચેક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ ફરીયાદીએ તા.૧૬/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ માંગણા નોટીશ મોકલેલ, જે માંગણા નોટીશ આરોપીને તા.૧૭/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ બજી ગયેલ. ફરીયાદપક્ષે તેઓની આ હકીકત સંદર્ભે આંક-૧૨ થી માંગણા નોટીશની ઓફીસ કોપીની નકલ, આંક-૧૩ થી માંગણા નોટીશ રજી.પોસ્ટ એડી. કર્યાની રીસીપ્ટ તથા આંક-૧૪ થી માંગણા નોટીસ બજી ગયા અંગેનો ટ્રેક કન્સાઈનમેન્ટ રીપોર્ટ રજુ કરેલ છે. આરોપીપક્ષે એવી તકરાર

ઉપસ્થિત કરેલ છે કે, આરોપી ફરીયાદીના જણાવ્યા મુજબના સરનામે રહેતાં નથી અને ફરીયાદીએ આરોપીના જે સરનામે માંગણા નોટીશ મોકલેલ છે તે ખોટું સરનામું હોય ફરીયાદીએ ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૩૮(બી) માં કરવામાં આવેલ કાનુની જોગવાઈનું પાલન કરેલ નથી. આરોપીપક્ષની આ તકરાર સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં ફરીયાદીની ઉલટતપાસ દરમિયાન એવી હકીકત ખુલવા પામેલ છે કે, "આરોપી ઓશવાળ સ્કુલની સામે ગલીમાં વિશ્વનાથ એપાર્ટમેન્ટની સામે રહે છે." "એ વાત ખરી છે કે, આરોપીના સાચા સરનામે નોટીસ કરેલ હોય અને તે નોટીસ આરોપીને મળી ગયેલ હોય, આ નોટીસ તેને જાતે અથવા તેના પરિવારના કોઈ સભ્યએ અથવા તેના એપાર્ટમેન્ટના કોઈ સભ્યએ સ્વીકારેલ હોય અને સહી કરેલ હોય તેવો કોઈ સહી વાળો નોટીસ બજયાનો આધાર આ કામે રજુ કરેલ નથી." આમ, આરોપીપક્ષે લેવામાં આવેલ તકરાર તથા ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી ખુલવા પામેલ હકીકત તથા રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ તેઓની ફરીયાદમાં આરોપીનું જે સરનામું જણાવેલ છે તે જ સરનામે આરોપીને માંગણા નોટીસ મોકલેલ છે. વધુમાં આરોપી સામે ગુનાનું સંજ્ઞાન લીધા બાદ આરોપીને ફરીયાદમાં જણાવેલ સરનામે પ્રોસેસ ઈસ્યુ કરેલ અને આરોપી અદાલત સમક્ષ હાજર થયેલ અને ત્યારબાદ આંક-૦૭ થી આરોપી પ્લી રેકર્ડ કરવામાં આવેલ તે પ્લીમાં પણ ફરીયાદીએ તેઓની ફરીયાદમાં આરોપીનું જે સરનામું જણાવેલ છે તે જ સરનામું આરોપી દ્વારા જણાવવામાં આવેલ છે. આ સંજોગોમાં જ્યારે આરોપીપક્ષે તેઓના સરનામા બાબતે કોઈ સ્પષ્ટ પુરાવો રજુ કરેલ નથી અને ચેક વાળ્યુકલ્ચે પરત ફર્યા બાદ માંગણા નોટીશ આરોપીને મોકલવા પાછળનો મુળ ઉદ્દેશ તેનો ચેક વાળ્યુકલ્ચે પરત ફરેલાની તેને જાણ કરવાનો તથા ચેકમાં જણાવેલ રકમ દિન-૧૫ માં ચુકવી આપે તો ફરીયાદીને બીનજરૂરી કોર્ટ કાર્યવાહી ન કરવી પડે

તે છે. હાથ પરના કેસની હકીકત ધ્યાને લેતાં ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો છે અને ફરીયાદવાળા ચેકમાં આરોપીની સહી છે તે હકીકત સ્વીકૃત છે. વધુમાં, ફરીયાદવાળો ચેક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ ફરીયાદીએ આરોપીને માંગણા નોટીશ મોકલ્યા બાદ નીચત સમય મર્યાદામાં ફરીયાદ અદાલત સમક્ષ રજુ કરેલ તે ફરીયાદના કામે આરોપી હાજર થયા બાદ પણ ફરીયાદીને નાણાં ચુકવી આપવા માટે કોઈ પ્રયત્ન કરેલ નથી. વધુમાં, આરોપીપક્ષે જે બચાવ ઉપસ્થિત કરેલ છે તે અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ માનવાલાયક નથી. આ સંજોગોમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા "C.C. Alavi Haji Vs. Palapetty Muhammed & Anr. (2007) 6 SCC 555" ના ચુકાદામાં તથા નામદાર ગુજરાત વડી અદાલત દ્વારા "Bharatbhai Ranchodbhai Parmar Vs. Rajendrakumar Bahecharbhai Anand" 2024(0)AIJEL-HC 248787" ના ચુકાદામાં તથા તાજેતરમાં નામ. ગુજરાત વડી અદાલત દ્વારા "Rajubhai Kalidas Chunara Versus Kantibhai Kalyanjibhai Shah, 2026 (0) AIJEL-HC 253008" ના ચુકાદામાં પ્રસ્થાપિત કરેલ કાનુની સિદ્ધાંત ધ્યાને લેતાં ઉપરોક્ત કરેલ ચર્ચા મુજબ હાથ ઉપરના કેસની હકીકત ધ્યાને લેતાં આરોપી પક્ષે એવી કોઈ વિરુદ્ધની હકીકત પુરાવા થકી અદાલત સમક્ષ રેકર્ડ પર લાવેલ નથી કે ચેકનો અનાદર થયા બાદ ફરીયાદીએ અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૩૮ (બી) ની જોગવાઈનું પાલન કરતાં જે સરનામે માંગણા નોટીસ મોકલાવેલી તે તેઓનું ખોટું સરનામું છે અને આરોપી તે સરનામે રહેતા નથી, આ સંજોગોમાં આરોપીની દલીલ સ્વીકારવાપાત્ર નથી.

(૧૧.૩) આ કામના આરોપીપક્ષે એવો બચાવ ઉપસ્થિત કરેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદી આરોપીને ચેકમાં જણાવેલ રકમ હાથઉછીની આપવા માટે આર્થિક રીતે સક્ષમ નથી અને ફરીયાદીએ આરોપી

સાથેનો નાણાંકીય વ્યવહાર તેઓના આવક વેરા રીટર્નમાં પણ દર્શાવેલ નથી, આથી ફરીયાદીનો કેસ શંકાશીલ બને છે. આરોપીપક્ષના આ બચાવ સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં આ કામના આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની વિસ્તૃત ઉલટતપાસ કરવામાં આવેલ છે જે ઉલટતપાસ દરમ્યાન એવી હકીકત ખુલવા પામેલ છે કે, "મારા અભ્યાસ બાદ હું સને ૨૦૧૨ થી ૨૦૧૭ સુધી કપડાની દુકાનમાં નોકરી કરતો હતો." "હું રૂપાલી ટ્રેડર્સ નામની કપડાની દુકાનમાં કામ કરતો હતો અને મારો પગાર માસિક રૂ. ૧૦,૦૦૦/- હતો." "મારા લગ્ન થયેલ નથી." "મારા પરિવારમાં મારા ભાઈ, મારા માતા-પિતા, કાકા કાકી અને તેમના બે બાળકો છે" "મને એ વાત ની જાણ છે કે, ધંધાર્થીને ઈન્કમેટેક્સ રીટર્ન ભરવું ફરજિયાત છે." "હું ઈન્કમેટેક્સ રીટર્ન છેલ્લા ૨ વર્ષથી ભરુ છું." "એ વાત ખરી છે કે, ઈન્કમેટેક્સ રીટર્નમાં કોઈને પૈસા આપેલા હોય કે લીધા હોય તો તેની માહિતી દર્શાવવી પડે." "એ વાત ખરી છે કે, મેં મારી ફરીયાદ સાથે આજદીન સુધી મારું ઈન્કમેટેક્સ રીટર્ન રજુ કરેલ નથી." "એ વાત ખરી છે કે, મેં હાલની ફરીયાદ અંગેની કોઈ નોંધ મારી ઈન્કમેટેક્સ રીટર્નમાં કરેલ નથી." "હું જે ઘરમાં સંયુક્ત પરિવારમાં રહુ છું તે મારા દાદાની માલિકીનું છે." "મારા પરિવારમાં મારાથી નાનો ભાઈ આવેલ છે." "મારો નાનો ભાઈ મોબાઈલની દુકાનમાં નોકરી કરે છે અને તેનો પગાર માસિક રૂ. ૧૫,૦૦૦/- છે." "મારા પિતા હાલ નીવૃત છે." "મારી અંદાજીત માસિક આવક રૂપીયા પચાસ થી સાંઈઠ હજાર જેટલી છે." "મારે મારા વાહનની લોન ચાલુ છે." "મેં મારુ વાહન સને ૨૦૨૩માં લીધેલી છે અને તેનો માસિક રૂ. ૨૮૦૦/- આવે છે." "મારે આ સીવાય કોઈ લોન ચાલુ નથી." "મારે એક જ સેવીંગ્સ એકાઉન્ટ છે જે એસ.બી.આઈ. બેંક દીગ્વીજય પ્લોટમાં આવેલ છે." આમ, આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની કરવામાં આવેલ ઉલટતપાસ દરમ્યાન ખુલવા પામેલ હકીકત તથા રજુ પુરાવો

ધ્યાને લેતાં એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ આરોપી સાથેના નાણાંકીય વ્યવહારની કોઈ નોંધ તેઓના આવક વેરા રીટર્નમાં દર્શાવેલ નથી પરંતુ એકમાત્ર નાણાંકીય વ્યવહારની નોંધ આવક વેરા રીટર્નમાં દર્શાવેલ નથી તેટલા માત્રથી આરોપીપક્ષ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરે છે, તેવું કહી શકાય નહીં. ખાસ કરીને જ્યારે આવક વેરા સંબંધીત તકરાર તે સરકાર અને કરદાતા વચ્ચેની તકરાર છે. વધુમાં ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદી પાસે કેવી રીતે આવેલ તે સંદર્ભે પણ કોઈ સ્પષ્ટ ખુલાસો આરોપીપક્ષે કરેલ નથી. વધુમાં ઇન્સાફી કાર્યવાહીના કોઈ પણ તબક્કે આરોપીપક્ષે ફરીયાદવાળા ચેકમાં તેઓની સહીનો ઇન્કાર કરેલ નથી. વધુમાં, નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Sanjabij Tari Versus Kishore S.Borcar, 2025 (0) AIJEL-SC 75934* ના ચુકાદાના પેરા ૩૦ માં જે અવલોકન કરેલ છે, તે આ ચુકાદાની સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવે છે;

"NO DOCUMENTS AND/OR EVIDENCE LED WITH REGARD TO THE FINANCIAL INCAPACITY OF THE APPELLANT

22. It is pertinent to mention that in the present case, the Respondent No.1- Accused has led no documents and/or examined any independent witness or led any evidence with regard to the financial incapacity of the Appellant- Complainant to advance the loans in question. For instance, this Court in Rajaram S/o Sriramulu Naidu (Since Deceased) Through LRs. vs. Maruthachalam (Since Deceased) Through LRs., (2023) 16 SCC 125 has held that presumptions under Sections 118 and 139 of the NI Act can be rebutted by the accused examining the Income Tax Officer and bank Official of the complainant/drawee."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાના પ્રસ્થાપીત સિદ્ધાંતો તથા હાથ પરના કેસની હકીકત ધ્યાને લેતાં આ કામના આરોપીપક્ષે એવો કોઈ

વિરૂધ્ધનો પુરાવો રજુ કરેલ નથી કે જેથી આરોપીનો બચાવ સ્વીકારવાપાત્ર જણાય. ખુદ ફરીયાદીની ઉલટતપાસ દરમિયાન ખુલવા પામેલ હકીકત મુજબ આ કામના ફરીયાદી માસીક રૂ.૫૦,૦૦૦/- થી રૂ.૬૦,૦૦૦/- ની આવક ધરાવે છે અને આરોપીપક્ષે એવી કોઈ વિરૂધ્ધની હકીકત રજુ કરવામાં આવેલ નથી કે, આ કામના ફરીયાદી આર્થિક રીતે અસક્ષમ હોય. વધુમાં, આ કામના ફરીયાદીની હકીકત મુજબ ફરીયાદવાળો ચેક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ ફરીયાદીએ આરોપીને માંગણા નોટીશ મોકલેલ, જે માંગણા નોટીશ આરોપીને બજી ગયેલ હોવા છતાં આ કામના આરોપીએ તેઓના બચાવ મુજબનો માંગણા નોટીશનો કોઈ જવાબ ફરીયાદીને મોકલાવેલ નથી. આ સંજોગોમાં ઉપરોક્ત કરેલ ચર્ચા મુજબ આરોપીપક્ષનો એવો બચાવ કે, આ કામના ફરીયાદી આરોપીને ચેકમાં જણાવેલ રકમ હાથઉછીની આપવા માટે આર્થિક રીતે સક્ષમ નથી અને ફરીયાદીએ આરોપી સાથે કરેલ નાણાંકીય વ્યવહારની કોઈ નોંધ આવક વેરા રીટર્નમાં દર્શાવેલ નથી આથી ફરીયાદપક્ષનો કેસ શંકાશીલ બને છે, તે દલીલ ટકવાપાત્ર નથી.

(૧૧.૪) આ કામના આરોપીપક્ષે બચાવ ઉપસ્થિત કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ આરોપીના સીકયોરીટી પેટે લીધેલ ચેકનો દુરઉપયોગ કરેલ છે. આરોપીપક્ષે આ બચાવ સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના આરોપીએ જે તકરાર ઉપસ્થિત કરેલ છે, તે સંદર્ભે કોઈ સ્પષ્ટ પુરાવો રજુ કરેલ નથી. આ કામના આરોપીના કથન મુજબ તેઓએ ફરીયાદી પાસેથી મોબાઇલ ફોન ઉધારેથી લીધેલ હતો અને તે સમયે આરોપીએ ફરીયાદીને સીકયોરીટી પેટે ચેક આપેલ તે ચેક આરોપીએ મોબાઇલ ફોનની તમામ રકમ ફરીયાદીને ચુકવી આપેલ હોવા છતાં આરોપીને પરત આપેલ નહીં અને ફરીયાદીએ આરોપીના ચેકનો

દુરઉપયોગ કરેલ છે. તે સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં જો આરોપીનું એવું કથન હોય કે ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદીને સીક્યોરીટી પેટે આપેલ હતો તો ત્યારે એ આરોપીની ફરજ છે કે, જે દિવસે ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદી દ્વારા તેઓની બેંકમાં વસુલાત માટે રજુ કરવામાં આવેલ હતો તે દિવસે ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી કોઈ કાયદેસરની લેણી રકમ વસુલવાની રહેતી ન હતી, તે હકીકત સ્પષ્ટપણે પુરવાર કરે. વધુમાં અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ આ કામના આરોપીના કથન મુજબ તેઓએ ફરીયાદી પાસેથી જે મોબાઈલ ફોન ઉધારથી લીધેલ હતો તે મોબાઈલના નાણાં ફરીયાદીને તેઓએ ચુકવી દીધેલ હતાં તો ત્યારબાદ આરોપી ફરીયાદી પાસે પડી રહેલ તેના સીક્યોરીટી પેટેના ચેકની પરત માંગણી કરી શકે તેમ હતાં અને તે મતલબની ફરીયાદીને નોટીસ પણ આપી શકે તેમ હતાં પરંતુ તેવી કોઈ નોટીસ આરોપી દ્વારા ફરીયાદીને મોકલી ચેકની પરત માંગણી આરોપીપક્ષે કરવામાં આવેલ નથી. વધુમાં આ કામના આરોપી સંબંધીત બેંકમાં સઘળી હકીકતો સાથેની વિગતવાર અરજી કરી ચેકનું પેમેન્ટ પણ સ્ટોપ કરાવી શકે તેમ હતાં પરંતુ તેવી પણ કોઈ કાર્યવાહી આરોપીપક્ષે કરવામાં આવેલ હોય તેવું જણાતું નથી. વધુમાં રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં આ કામના આરોપીપક્ષે એવો કોઈ વિરૂદ્ધનો પુરાવો કે ફરીયાદીની હકીકતોને ખંડન કરતો પુરાવો રજુ કરેલ નથી કે જેથી આરોપીનો આ બચાવ માની શકાય. આ તબક્કે આ અદાલતનું ધ્યાન નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Dashrathbhai Trikambhai Patel Versus Hitesh Mahendrabhai Patel, 2022 (0) AIJEL-SC 69962* ના ચુકાદાના પેરા નં. ૧૨ થી પેરા નં. ૧૪ માં કરવામાં આવેલ અવલોકન પર જાય છે જે આ ચુકાદાની સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

"12. It must be noted that when a part-payment is made after the issuance of a post-dated cheque, the legally enforceable debt at the

time of encashment is less than the sum represented in the cheque. A part- payment or a full payment may have been made between the date when the debt has accrued to the date when the cheque is sought to be encashed. Thus, it is crucial that we refer to the law laid down by this Court on the issuance of post-dated cheques and cheques issued for the purpose of security. In Indus Airways Private Limited v. Magnum Aviation Private Limited, (2014) 12 SCC 539, the issue before a two- Judge Bench of this Court was whether dishonour of post-dated cheques which were issued by the purchasers towards 'advance payment' would be covered by Section 138 of the Act if the purchase order was cancelled subsequently. It was held that Section 138 would only be applicable where there is a legally enforceable debt subsisting on the date when the cheque is drawn. In Sampelly Satyanarayana Rao v. Indian Renewable Energy Development Agency Limited, (2016) 10 SCC 458, the respondent advanced a loan for setting up a power project and post-dated cheques were given for security. The cheques were dishonoured and a complaint was instituted under Section 138. Distinguishing Indus Airways (supra), it was held that the test for the application of Section 138 is whether there was a legally enforceable debt on the date mentioned in the cheque. It was held that if the answer is in the affirmative, then the provisions of Section 138 would be attracted. In Sripati Singh v. State of Jharkand, 2021 SCC OnLineSC 1002 , this Court observed that if a cheque is issued as security and if the debt is not repaid in any other form before the due date or if there is no understanding or agreement between the parties to defer the repayment, the cheque would mature for presentation:

"17. A cheque issued as security pursuant to a financial transaction cannot be considered as a worthless piece of paper under every circumstance. 'Security' in its true sense is the state of being safe and the security given for a loan is something given as a pledge of payment. It is given, deposited or pledged to make certain the fulfilment of an obligation to which the parties to the transaction are bound. If in a transaction, a loan is advanced and the borrower agrees to repay the amount in a specified timeframe and issues a cheque as security to secure such repayment; if the loan amount is not repaid in any other form before the due date or if there is no other understanding or agreement between the parties to defer the payment of amount, the cheque which is issued as security would mature for presentation and the drawee of the cheque would be entitled to present the same. On such presentation, if the same is dishonoured, the consequences contemplated under Section 138 and the other provisions of N.I. Act would flow.

18. When a cheque is issued and is treated as 'security' towards repayment of an amount with a time period being stipulated for

repayment, all that it ensures is that such cheque which is issued as 'security' cannot be presented prior to the loan or the instalment maturing for repayment towards which such cheque is issued as security. Further, the borrower would have the option of repaying the loan amount or such financial liability in any other form and in that manner if the amount of loan due and payable has been discharged within the agreed period, the cheque issued as security cannot thereafter be presented. Therefore, the prior discharge of the loan or there being an altered situation due to which there would be understanding between the parties is a sine qua non to not present the cheque which was issued as security. These are only the defences that would be available to the drawer of the cheque in a proceedings initiated under Section 138 of the N.I. Act. Therefore, there cannot be a hard and fast rule that a cheque which is issued as security can never be presented by the drawee of the cheque. If such is the understanding a cheque would also be reduced to an 'on demand promissory note' and in all circumstances, it would only be a civil litigation to recover the amount, which is not the intention of the statute. When a cheque is issued even though as 'security' the consequence flowing therefrom is also known to the drawer of the cheque and in the circumstance stated above if the cheque is presented and dishonoured, the holder of the cheque/drawee would have the option of initiating the civil proceedings for recovery or the criminal proceedings for punishment in the fact situation, but in any event, it is not for the drawer of the cheque to dictate terms with regard to the nature of litigation." (emphasis supplied) Based on the above analysis of precedent, the following principles emerge:

- (i) Where the borrower agrees to repay the loan within a specified timeline and issues a cheque for security but defaults in repaying the loan within the timeline, the cheque matures for presentation. When the cheque is sought to be encashed by the debtor and is dishonoured, Section 138 of the Act will be attracted;*
- (ii) However, the cardinal rule when a cheque is issued for security is that between the date on which the cheque is drawn to the date on which the cheque matures, the loan could be repaid through any other mode. It is only where the loan is not repaid through any other mode within the due date that the cheque would mature for presentation; and (iii) If the loan has been discharged before the due date or if there is an 'altered situation', then the cheque shall not be presented for encashment.*

13. In Sunil Todi v. State of Gujarat [2] , a two judge Bench of this Court expounded the meaning of the phrase 'debt or other liability'. It was observed that the phrase takes within its meaning a 'sum of money promised to be paid on a future day by reason of a present

obligation'. The court observed that a post- dated cheque issued after the debt was incurred would be covered within the meaning of 'debt'. The court held that Section 138 would also include cases where the debt is incurred after the cheque is drawn but before it is presented for encashment. In this context, it was observed:

"26. The object of the NI Act is to enhance the acceptability of cheques and inculcate faith in the efficiency of negotiable instruments for transaction of business. The purpose of the provision would become otiose if the provision is interpreted to exclude cases where debt is incurred after the drawing of the cheque but before its encashment. In Indus Airways, advance payments were made but since the purchase agreement was cancelled, there was no occasion of incurring any debt. The true purpose of Section 138 would not be fulfilled, if 'debt or other liability' is interpreted to include only a debt that exists as on the date of drawing of the cheque. Moreover, Parliament has used the expression 'debt or other liability'. The expression 'or other liability' must have a meaning of its own, the legislature having used two distinct phrases. The expression 'or other liability' has a content which is broader than 'a debt' and cannot be equated with the latter. In the present case, the cheque was issued in close proximity with the commencement of power supply. The issuance of the cheque in the context of a commercial transaction must be understood in the context of the business dealings. The issuance of the cheque was followed close on its heels by the supply of power. To hold that the cheque was not issued in the context of a liability which was being assumed by the company to pay for the dues towards power supplied would be to produce an outcome at odds with the business dealings. If the company were to fail to provide a satisfactory LC and yet consume power; the cheques were capable of being presented for the purpose of meeting the outstanding dues."

14. The judgments from Indus Airways (supra) to Sunil Todi (supra) indicate that much of the analysis on whether post-dated cheques issued as security would fall within the purview of Section 138 of the Act hinges on the relevance of time. In Indus Airways (supra), this Court held that for the commission of the offence under Section 138, there must have been a debt on the date of issuance of the cheque. However, later judgments adopt a more nuanced position while discussing the validity of proceedings under Section 138 on the dishonour of post-dated cheques. This Court since Sampelly Satyanarayana Rao (supra) has consistently held that there must be a legally enforceable debt on the date mentioned in the cheque, which is the date of maturity."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાના પ્રસ્થાપીત સિધ્ધાંતો ધ્યાને લેતાં આરોપીપક્ષની એવી દલીલ કે, ફરીયાદીએ આરોપીના સીક્યોરીટી પેટે આપેલ ચેકનો દુરઉપયોગ કરેલ છે, તે દલીલ સ્વીકારવા પાત્ર નથી.

(૧૧.૫) કેસની સમગ્ર હકીકત ધ્યાને લેતાં, આ કામના ફરીયાદીએ આરોપીને કુલ રૂ.૧,૮૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપિયા એક લાખ એઠસી હજાર પુરા) હાથઉછીના આપેલ અને આ કામના આરોપીએ ફરીયાદીને તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી પેટે ફરીયાદીને ભારતીય સ્ટેટ બેંક ટિગ્વીજય પ્લોટ, જામનગર શાખાનો તા. ૦૧/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજનો ચેક નં. ૧૨૭૧૨૭ નો આપેલ, જે ચેક તા.૧૪/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ જે ચેકમાં આરોપીની સહી છે, તે સ્વીકૃત હકીકત છે. ત્યારે ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું આરોપીપક્ષે કોઈ ખંડન કરેલ નથી અને આરોપીએ તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે ફરીયાદવાળો ચેક આપેલ હતો અને તે ચેક ફરીયાદીએ જે બેંકમાં પોતાનું ખાતું નિભાવતાં હતાં તે બેંકમાં ભરણાં માટે મોકલતાં સદર ચેક "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ છે અને ત્યારબાદ ફરીયાદીએ આરોપીને ચેક પરત ફર્યા અંગે તથા ચેકમાં જણાવેલ કાયદેસરની લેણી રકમ ચુકવવા માટે કાનુની નોટીસ પાઠવતાં તે કાનુની નોટીસનું પણ પાલન નહીં કરી અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુન્હો આચર્યા અંગેની હકીકત ફરીયાદીએ પુરવાર કરેલ છે. હાથ ઉપરના કેસમાં રજુ સંપૂર્ણ પુરાવો વંચાણે લેતાં આરોપીએ કોઈ પણ તબક્કે ચેકમાંની પોતાની સહીનો ઈન્કાર કરેલ નથી તથા જે બચાવ આરોપી પક્ષે જણાવેલ છે તે મુજબનો કોઈ ખંડનાત્મક પુરાવો અદાલત સમક્ષ રજુ કરેલ નથી. આ સંજોગોમાં ફરીયાદપક્ષે રજુ પુરાવો તથા

આરોપીનો બચાવ ધ્યાને લેતાં જ્યારે એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, ફરીયાદવાળા ચેકમાં આરોપીની સહી છે અને આરોપીએ તેઓના બચાવ મુજબનો કોઈ પુરાવો રજુ કરેલ નથી અને ફરીયાદીની હકીકતોનું ખંડન કરતો પણ કોઈ પુરાવો રજુ કરેલ નથી, ત્યારે એક માત્ર બચાવ ઉપસ્થિત કરવા માત્રથી આરોપીપક્ષ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરે છે તેવું કહી શકાય નહીં. વધુમાં, આ તબક્કે અદાલતનું ધ્યાન નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Bir Singh v. Mukesh Kumar, (2019) 4, SCC 197* ઉપર પ્રસિધ્ધ થઈ ચુકાદાના પેરા-૩૩ અને પેરા-૩૬ માં કરવામાં આવેલ અવલોકન પર જાય છે, જે આ ચુકાદાની સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

" 33. A meaningful reading of the provisions of the Negotiable Instruments Act including, in particular, Sections 20, 87 and 139, makes it amply clear that a person who signs a cheque and makes it over to the payee remains liable unless he adduces evidence to rebut the presumption that the cheque had been issued for payment of a debt or in discharge of a liability. It is immaterial that the cheque may have been filled in by any person other than the drawer; if the cheque is duly signed by the drawer. If the cheque is otherwise valid, the penal provisions of Section 138 would be attracted."

"36. Even a blank cheque leaf, voluntarily signed and handed over by the accused, which is towards some payment, would attract presumption under Section 139 of the Negotiable Instruments Act, in the absence of any cogent evidence to show that the cheque was not issued in discharge of a debt."

વધુમાં, નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Rohitbhai Jivanlal Patel v.*

State of Gujarat and Another, AIR 2019 SC 1876 ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદાના પેરા-૨૦ માં અવલોકન કરતાં જણાવેલ છે કે;

"20. On the aspects relating to preponderance of probabilities, the accused has to bring on record such facts and such circumstances which may lead the Court to conclude either that the consideration did not exist or that its nonexistence was so

probable that a prudent man would, under the circumstances of the case, act upon the plea that the consideration did not exist. This Court has, time and again, emphasized that though there may not be sufficient negative evidence which could be brought on record by the accused to discharge his burden, yet mere denial would not fulfil the requirements of rebuttal as envisaged under Section 118 and 139 of the NI Act....."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાના પ્રસ્થાપિત સિંધ્યાતો તથા હાથ પરના કેસની હકીકત ધ્યાને લેતાં જ્યારે આંક-૧૦ થી રજુ ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો છે અને તે ચેકમાં આરોપીની સહી છે તથા ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદી પાસે કેવી રીતે આવેલ તે સંદર્ભે આરોપીપક્ષે કોઈ સંતોષકારક ખુલાસો કરેલ નથી, ત્યારે આરોપીપક્ષે લેવામાં આવેલ એવો બચાવ કે, ફરીયાદીએ આરોપીના ચેકનો દુરઉપયોગ કરેલ છે, તે બચાવ સ્વીકારવા પાત્ર નથી.

(૧૨) આમ, હાથ ઉપરના કેસની હકીકત તથા રજુ થયેલ પુરાવો તથા બંને પક્ષે વિ.વકીલશ્રીની રજુઆત તથા ઉપરોક્ત ચુકાદાના પ્રસ્થાપિત સિંધ્યાંતો ધ્યાને લેતાં ફરીયાદપક્ષની એ હકીકત સાબીત થાય છે કે, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદવાળો ચેક તેઓના કાયદેસરના દેવા પેટેની ચુકવણી અર્થે ફરીયાદીને આપેલ હતો અને તે ચેક ફરીયાદીએ તેઓની બેંકમાં જમા કરાવતાં સદર ચેક અપુરતાં ભંડોળ ના શેરા સાથે પરત ફરેલ અને તેની માંગણાં નોટીસ આરોપીને ફરીયાદી દ્વારા આપવામાં આવેલ, પરંતુ આરોપીએ તે નોટીસનું પાલન કરેલ નહીં અને નિર્ધારીત કરેલ સમયમર્યાદામાં નાણાં ચુકવી આપેલ નહીં અને આરોપીએ ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુન્હો આચરેલ છે અને આરોપી તેની સામેની ઇન્સાફી કાર્યવાહી દરમિયાન ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનનું ખંડન કરી શકેલ નથી, જેથી આરોપીને ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ

એક્ટની કલમ ૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુન્હામાં તકસીરવાન ઠરાવવો ન્યાયોચિત જણાય છે. આ સંજોગોમાં ઉપરોક્ત કરેલ ચર્ચા મુજબ આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી તથા જે દસ્તાવેજો પર આરોપીએ આધાર રાખેલ છે તે થકી ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરવામાં નિષ્ફળ નિવડેલ છે. વધુમાં હાલના કેસની ઇન્સાફી કાર્યવાહી સમન્સ ટ્રાયલ પદ્ધતિથી ચલાવવામાં આવેલ હોય તે સંજોગોમાં પક્ષકારોને સજા અંગે સાંભળવાની કોઈ આદેશાત્મક જોગવાઈ નથી. વધુમાં આરોપી આજરોજ અદાલત સમક્ષ હાજર નથી. વધુમાં, આરોપી સામેનો ગુનો તે આર્થિક પ્રકારનો ગુનો હોય, આરોપીને પ્રોબેશ ઓફ ઓફેન્ડર્સ એક્ટ, ૧૯૫૮ માં કરવામાં આવેલ જોગવાઈનો લાભ આપવો ન્યાયોચિત જણાતું નથી. આમ, ઉપરોક્ત ચર્ચાના આધારે મુદ્દા નં.૧ નો નિર્ણય હકારાત્મક અને મુદ્દા નં.૨ નો નિર્ણય નકારાત્મક ઠરાવી ચેકની રકમ તથા કેસની હકીકત ધ્યાને લેતાં મુદ્દા નં.૩ પરત્વે ન્યાયના હિતમાં નીચે મુજબ હુકમ કરવામાં આવે છે.

—: આ ખ રી હુ ક મ :—

- ૧) આ કામના આરોપી ભરત અરવીંદભાઈ નંદા, રહે. ઓસવાલ સ્કુલની સામેની શેરીમાં, વિમલનાથ એપાર્ટમેન્ટની સામે, જપ દિગ્વિજય પ્લોટ, જામનગરનાઓને ભારતીય નાગરીક સુરક્ષા સંહિતાની કલમ-૨૭૮(૨) અન્વયે ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનામાં તકસીરવાન ઠરાવી ૧ (એક) વર્ષની સાદી કેદની સજા ફરમાવવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.
- ૨) આ કામના આરોપીને ભારતીય નાગરીક સુરક્ષા સંહિતા, ૨૦૨૩ ની કલમ-૩૮૫(૩) અન્વયે ચેકમાં જણાવ્યા મુજબની રકમ રૂ.૧,૮૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપિયા એક લાખ એસી હજાર પુરા) આ

કામના ફરીયાદીને વળતર પેટે સદરહું હુકમની તારીખથી એક માસમાં ચુકવી આપવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે. વધુમાં જો આરોપી વળતરની રકમ હુકમ મુજબ ફરીયાદીને ચુકવવામાં કસુર કરે તો આરોપીને વધુ ત્રણ માસની સાદી કેદની સજા ફરમાવવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.

૩) આ કામના આરોપીને ભારતીય નાગરીક સુરક્ષા સંહિતાની કલમ-૪૮૧(૧) અન્વયેના રૂ.૧૫,૦૦૦/- ના અપીલ સમય સુધીના જામીન લેવામાં આવેલ છે.

(૪) આરોપીને હુકમની એક નકલ વિનામુલ્યે તાત્કાલીક પુરી પાડવી.

હુકમ આજરોજ તા.૦૧ ના રોજ, જુન સને ૨૦૨૬ ના રોજ ખુદી અદાલતમાં વાંચી, સંભળાવી મારી સહી કરી જાહેર કર્યો.

જામનગર

તા. ૦૧/૦૬/૨૦૨૬

(ભાસ્કરકુમાર રામેશ્વરપ્રસાદ દવે)
(બીજા એડી. સીની. સિવિલ જજ
અને એડી. ચીફ જ્યુડી. મેજ.)
જામનગર

CODE NO.GJ 01073